

KEL, EY DILBAR, KI BO‘STON VAQTI BO‘LDI

Nazarova Namuna Abdumajitovna,

Perfect-University Gumanitar fanlar kafedrası dotsenti v.b.,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

nazarova@perfectuniversity.uz

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20199674>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada mumtoz she‘riy an‘analarning zamonaviy she‘riyatdagi o‘rni, jumladan, muxammas yozish, obraz yaratish, she‘riy san‘atlarni qo‘llash masalalari haqidagi fikrlar joy olgan. Shoir Sirojiddin Sayyidning Atoiy g‘azaliga yozgan muxammasi badiiy talablar asosida tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar: mumtoz she‘riyat, zamonaviy she‘riyat, she‘riy san‘atlar, poetik obraz, originallik, muxammas, badiiy vazifa.

Abstract. This scientific article contains thoughts on the role of classical poetic traditions in modern poetry, including the issues of writing adverbs, creating images, and using poetic arts. The adverb written by the poet Sirojiddin Sayyid to the ghazal Atoi is analyzed in detail based on artistic requirements.

Keywords: classical poetry, modern poetry, poetic arts, poetic image, originality, adverbs, artistic task.

Аннотация. Данная научная статья содержит размышления о роли классических поэтических традиций в современной поэзии, включая вопросы написания наречий, создания образов и использования поэтического искусства. Подробно анализируется наречие, написанное поэтом Сироджиддином Сайидом к газели Атои, с точки зрения художественных требований.

Ключевые слова: классическая поэзия, современная поэзия, поэтическое искусство, поэтический образ, оригинальность, наречия, художественная задача.

Kirish. Mukammal yozilgan har qanday asar o‘sha davrning adabiy mulki, balki keyingi davrlar uchun ham ijodiy qo‘llanma sifatida o‘z qiymatini yo‘qotmaydi. Mana shu turdagi asarlarga Atoiy ijodini ham kiritishimiz mumkin. Atoiy XV asrning o‘rtalarida yashab ijod etgan yirik so‘z san‘atkori bo‘lib, hazrat Navoiy ta‘riflashicha “Uning she‘rlari turkiy xalqlar orasida ko‘p shuhrat tutgan edi” [1.448]. Bugungi kunda Atoiy yaratgan g‘azallar maktab darsliklariga, oliy o‘quv yurti muassasalari o‘zbek filologiyasi yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalar uchun ham o‘quv dasturiga kiritilgan. Bunda talabalar shoir ijodi orqali so‘zning qudrati, poetik vazifasi, shoir g‘oyalarini aks ettirish masalalariga, qolaversa, she‘riy san‘atlar, obrazlar yaratish mahoratiga ham e‘tibor berishadi. Ayniqsa, she‘riy san‘atlar mohiyatini tushuntirishda shoir yaratgan obrazli tafakkur talabalar ongiga tezda yetib boradi. Bu ijodkorning so‘zni mahorat bilan qo‘llay olish ko‘nikmasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Atoiy o‘z ijodiy quvvati bilan keyingi davr ijodkorlariga ham ta‘sir o‘tkaza olgan. Jumladan, O‘zbekiston xalq shoiri Sirojiddin Sayyid ustoz shoir g‘azallariga muxammaslar bog‘laganini ko‘rishimiz mumkin.

Adabiyotlar sharhi. “Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati”da muxammasning quyidagi turlari qayd etiladi:

- 1) biror shoir mustaqil muxammas yozadi;
- 2) shoir o‘ziga yoqqan biror g‘azalga muxammas bog‘laydi va u taxmis deb ataladi;
- 3) shoir o‘z g‘azaliga taxmis qiladi;
- 4) biror shoir muxammasiga muxammas bog‘laydi [2. 80].

“Muxammas janrining asosiy talablaridan biri, agar ulug‘ salaflar g‘azallariga bog‘langan bo‘lsa, mazmun va badiiyat jihatdan shu qadar uyg‘un bo‘lishi kerakki, har besh misra bir ijodkor tomonidan yozilgandek taassurot qoldirmog‘i zarur. Sirojiddin Sayyid bu borada katta mahoratga ega” [3]. Shoir ijodida garchi “Ta’bi xud” muxammaslar soni kam bo‘lsa-da, taxmis muxammaslarning sanog‘i anchaginani tashkil etadi [4. 174].

Tadqiqot metodologiyasi. Ishda qiyosiy tipologik, qiyosiy tarixiy, struktur tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar. Atoiyning “Kel, ey dilbar, ki bo‘ston vaqti bo‘ldi” [5] deb boshlanuvchi g‘azaliga Sirojiddin Sayyid muxammas [6. 473-474] yozgan bo‘lib, e’tiborli nuqtasi shundaki, g‘azalning har bir bayti asosida muxammas bandlari yaratilgan, ya’ni har bir baytning birinchi misralari qofiyasi asosida Sirojiddin Sayyid muxammas bandlarining to‘rt misrasini hosil qilgan, beshinchi bayt esa g‘azal birinchi baytiga hamohang yaratilgan.

Jahonga davr-u davron vaqti bo‘ldi,
Jismga yangidan jon vaqti bo‘ldi,
Bu jism-u jonga jonon vaqti bo‘ldi,
Kel ey dilbar, ki bo‘ston vaqti bo‘ldi,
Gul ochildi, guliston vaqti bo‘ldi.

E’tibor bersak, muxammas yozish qoidasiga muvofiq birinchi band g‘azal birinchi baytiga qofiya va vazn jihatdan hamohang bo‘lib, Sirojiddin Sayyid Atoiyning bir baytiga o‘z ijodidan uch misrani qo‘shgan. Qo‘shilgan misralar g‘azal baytlari bilan mohiyatan uyg‘unlik kasb etib, ohang, vazn jihatdan bir xillikni ta’minlab, hatto, bir ijodkor asaridek taassurot qoldiradi. Avvalo, g‘azalning oshiqona g‘azal ekanligini hisobga olishimiz kerak. Bunda yorning go‘zalligi tarannum etilar ekan, Atoiy misralarining Sirojiddin Sayyid ijodida mohiyatan boyitilganligini ko‘ramiz. Atoiy yashirin tarzda yorni gulga o‘xshatadi va yorning bog‘ga kelishini butun bog‘dagi gullarning ochilishini ta’minlayotganligini ayta turib barcha gullar go‘zal bo‘lishni yordan o‘rganayotganligini yashirin tarzda aks ettirgan. Shoir Sirojiddin Sayyid bu fikrlarni yanada boyitib yorning kelishi nafaqat bog‘chiroyni ochmoqda, balki, insonning qaytadan tirilishiga, butun jahonga farahbaxshlik bag‘ishlayotganligini ham qayd etib o‘tgan.

Atoiy: Qilay nola, boqib guldek yuzungga
Chu bulbullarg'a afg'on vaqti bo'ldi

Sirojiddin Sayyid: Hilol aylar havas qosh-u ko'zungga,
Atirgul rangi bor lab ham so'zungga,
O'zing gul, gul esa o'xshar o'zungga,
Qilay nola boqib guldek yuzungga,
Chu bulbullarg'a afg'on vaqti bo'ldi.

Band qofiyalanishi b-b-b-b-a shaklida bo'lib, ko'zungga, so'zungga, o'zungga, yuzungga kabi so'zlar o'zaro qofiyalanib kelgan. Oxirgi misra esa muxammas yaratilish qoidasiga binoan birinchi band misralariga qofiyadosh shaklda yozilgan. Sirojiddin Sayyid bu bandni yaratishda Atoiy ijodidagi ikkinchi baytning birinchi misrasiga mos qofiyadosh so'zlarni yarata olagan. Tanlangan badiiy obrazlar ham yor go'zalligini ochib berishga xizmat qiladi. Yuqoridagi bandda garchi an'anaviy obrazlarga murojaatni ko'rsak-da, uslubning o'zgachaligi kitobxon e'tiborini tortadi. She'riyatda yorning qosh-ko'z shakli hilolga qiyos qilingan o'xshatishlar juda ko'p. Sirojiddin Sayyid bu o'rinda o'zgachalikka qo'l urib o'xshash yoki -dek, -day kabi vositalarni ishlatmasdan yorning chiroyda tengsizligini ifodalab berishda "hilol havas qilar" jumlasini bilan aks ettiradi. Bandning ikkinchi misrasida bor so'zi fikrga qat'iylik beradi va yorning ham lablari atirgul monand chiroyliligini, ham yorning so'zlari oshiq qalbini xushbo'y iforlarga to'ldirishini ifodalagan. Uchinchi misrada tabiatning inja ne'matlari ham yor go'zalligi oldida ojizligini, yor ularga o'xshamaydi, aksincha, ular yordan andaza olib go'zal bo'lishganligini mumtoz an'analarni davom ettirib izohlay olgan [7. 46-47]. Oxirgi misralar Atoiy ijodiga mansub bo'lib, Sirojiddin Sayyid ustoz shoir fikrlariga mos mulohazalarni topa olgan.

Atoiy: Gulu bulbul bikin gulbunlar ichra,
Nishotu ayshi pinhon vaqti bo'ldi.

Sirojiddin Sayyid:

Go'zal gulsan, go'zal, gulgunlar ichra,
Meningdek vola yo'q Majnunlar ichra,
Ajib dilxushmen dilxunlar ichra,
Gulu bulbul bikin gulbunlar ichra,
Nishotu ayshi pinhon vaqti bo'ldi.

Bu bandda ham misralar qofiyasini Atoiy g'azalining to'rtinchi misrasiga hamohang qilgan, beshinchi misra esa g'azalning birinchi baytiga uyg'unlashtirilgan. Ya'ni Sirojiddin Sayyid gulbunlar so'ziga gulgunlar, majnunlar, dilxunlar kabi so'zlarni qofiyadosh qilib keltirgan. Gulgun so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha

izohlangan: 1. Qirmizi, qizil, pushti; 2. Ko'chma: go'zal, chiroyli. Izohli lug'at asosida shunday deyish mumkinki, lirik qahramon yorning go'zalligini ta'kidlash uchun uning go'zalligi barcha chiroyli qizlar ichida alohida ajralib turishini ko'rsatish bilan izohlamoqda. Ikkinchi misrada talmeh san'ati yordamida Majnun nomini keltirish bilan oshiqning oshiqlik darajasi aks ettirilgan. Chunki mumtoz adabiyotda Majnun oshiqlik maqomi juda yuqori darajada turishi ma'lum. Shoir lirik qahramon tilidan mendek sevuvchi Majnunlar ichra ham yo'q deya ta'kidlash bilan oshiqlarning umumiy tasvirini va lirik qahramonning oshiqlik maqomini ko'rsata olgan. Uchinchi baytda tazod she'riy san'ati bilan oshiq o'zining ishq dardiga muhtalo ekanligini aks ettirgan. Bu xususiyat ham mumtoz adabiyotdan olingan bo'lib, oshiqqa dilrabodan kelayotgan hajr uning diliga yanada malham bag'ishlashi, bu bilan u ishqqa qanchalik muhtalo bo'lsa, shuncha baxtiyorlik hissi bor bo'lishi ta'kidlanadi. Bu o'rinda yana shunday xususiyat ham borki, haqiqiy inson oshiq bo'la olishi aytiladi. Shoir ushbu misrada esa shu mazmun bayonini beradi. Bu bilan shoir ishqqa yor bo'lganidan xursand ekanligi aytiladi. Qolaversa, oshiq bo'lganda ham, haqiqiy ishq unga yor ekanligi yuqoridagi misrada aks etgan Majnun obrazi orqali tasdiqlanadi.

Atoiy: O'qub gul baxtini majlisda har dam,
Bo'lub sarxush gulafshon vaqti bo'ldi.

Sirojiddin Sayyid:

Yaralmish gul va nurdin yangi olam,
Tug'ilmish qaytadan go'yo har odam,
Gulandom yor ila kim bo'lsa hamdam,
O'qub gul baxtini majlisda har dam,
Bo'lub sarxush gulafshon vaqti bo'ldi.

Atoiy qo'llagan har dam so'ziga Sirojiddin Sayyid yangi olam, har dam, hamdam kabi so'z va so'z birikmalarini qofiyadosh so'z sifatida keltiradi. Atoiy qo'llagan "O'qub gul baxtini majlisda har dam, Bo'lub sarxush gulafshon vaqti bo'ldi" baytiga Sirojiddin Sayyid asosli dalillarni keltira olgan. Ya'ni majlisaro yorning go'zalligi haqida gapirib, uning baxtiga duo qilish oshiqlar diliga orom berishini ta'kidlaydi. Yorning suhbatida bo'lgan har qanday kishi butun gunohlaridan forig' bo'lishini, olam ham yangidan o'zgacha chiroy taratishini izohlab o'tadi. Bu esa yorning juda go'zal bo'lishi bilan birga pokdomon ekanligini aks ettiradi.

Atoiy: Turub mahbub olida muhibg'a,
Chu gul choki giribon vaqti bo'ldi.

Sirojiddin Sayyid:

Sabo ham aylanib ming o'rgulubg'a
Kelur sochingni o'ynab, bir suyubg'a,

Ulab jon-u dilim men ham shu ipg'a,
Turub mahbub olida muhibg'a,
Chu gul choki giribon vaqti bo'ldi.

Bu bandda Atoiy aytib o'tgan "muhibg'a" so'ziga Sirojiddin Sayyid o'rgulubg'a, suyubg'a, shu ipg'a so'zlarini qofiyadosh so'z sifatida keltirgan bo'lib, shoir obrazli holatni hosil qilishda ketma-ket mantiqiy butunlikni ta'minlagan. Tashxis san'ati orqali sabo yorning sochlarini suyub o'ynayotgani, shu orada oshiqning dilini ham soch tolalariga ulab qo'yayotgani, bundan oshiqning yor oldidagi oshiqlik darajasi yana-da ortayotganini Atoiyning oshiqning mahbuba oldida uning go'zalligiga dosh bera olmay dilining vayron bo'lishi va bu xuddi gulning ochilib gul barglarining to'kilib ketishiga qiyosan qilingan tahliliga hamohanglik kasb etgan.

Atoiy: Mug'anniylarg'a bulbullar bikin zor,
Hazonon nav'i alhon vaqti bo'ldi.

Sirojiddin Sayyid: Dilimning torig'a zulfing qilib tor,
Tarannum aylasam, ishqingni, ey yor.
Qachon bo'lg'ay bahor-u yor takror?
Mug'anniylarg'a bulbullar bikin zor,
Hazonon nav'i alhon vaqti bo'ldi.

Bandning birinchi misrasida omonim so'zlardan foydalanib, oshiqning dil torlari deya cholg'u asbobi tushunilmoqda. Bu bilan oshiq dili ishqni kuylovchi vosita sifatida qayd etilmoqda. O'sha cholg'u asbobiga yorning soch tolalari notalarni hosil qiluvchi tor sifatida talqin qilingan. Bu esa ishq kuyining jarangi uchun har ikki tomon mas'uliyatli ekanligi ta'kidlanadi. Uchinchi misrada bahor faslining go'zalligi yorning go'zalligiga taqqoslanadi. Buni tajohuli orifona san'ati orqali bayon etadi. Bahorning kelishi qalblarga go'zallik baxsh etgani kabi yorning kelishi ham qalblarga sokinlik bera oladi. Shoir esa bu ikki go'zallikning birdan kelishi ne chog'lik buyuk hodisa bo'lishiga kitobxonni hayratlantirgisi keladi. Mug'anniy kuylovchi ma'nosini anglatar ekan, Atoiy ularning ham bulbullar kabi ish dardini xonish qilishini, ming xil kuylar ijod qilishini ta'kidlagan. Atoiyning ushbu fikrlariga Sirojiddin Sayyid yuqoridagi uch baytni munosib ravishda yozgan. Mug'anniylar ishq dardini kuylashda oshiqning dilida ma'shuqa hajrida paydo bo'lgan dardni kuyga solish evaziga bemisl notalar yaratilishini ikki davr ijodkorlari bir fikr, ikki xil jumla orqali ta'kidlab o'tgan.

Atoiy: Bu damkim, gul qilur bulbulg'a altof,
Atoiyg'a ham ehson vaqti bo'ldi.

Sirojiddin Sayyid:
Ajib zarrindir-u rangindir atrof,
Sening ham qaddi basting siym-u zarbof,

Tarahhum ayla ey gulsinyasi sof,
Bu damkim, gul qilur bulbulg'a altof,
Atoiyg'a ham ehson vaqti bo'ldi.

Atoiyning gul bulbullarga iltifot qilish vaqti kelganligi, shuning uchun yorning Atoiyga ham ehson qilib, visolidan bahramand qilish vaqti yetganligini ifodalar ekan, shoir Sirojiddin Sayyid bu fikrlarni quvvatlovchi fikrlarni ayta olgan. Go'zal yorni ta'riflagan shoir yordan tarahhum aylashni, ya'ni rahm qilishini aytadi. Bu shubhasiz, Atoiy fikrlariga hamohang bo'lib, yordan oshiqqa jabr-zulm qilmaslikni, uni hajrida qiynamay visolga rozilik berishini ta'kidlamoqda.

Atoiyning ushbu g'azali hazaji musaddasi mahzuf vaznida yozilgan (mafoiylun / mafoiylun / fauvlun).

Kel ey dilbar, ki bo'ston vaqti bo'ldi

Ke	ley	dil	bar	ki	bo's	ton	vaq	ti	bo'l	di
V	-	-	-	V	-	-	-	V	-	-

Gul ochildi, guliston vaqti bo'ldi.

Gu	lo	chil	di	gu	lis	ton	vaq	ti	bo'l	di
V	-	-	-	V	-	-	-	V	-	-

Bu g'azalga Sirojiddin Sayyid yozgan muxammas ham ushbu vazn talablariga javob beradi:

Jahonga davr-u davron vaqti bo'ldi

Ja	hon	ga	dav	ru	dav	ron	vaq	ti	bo'l	di
V	-	-	-	V	-	-	-	V	-	-

Jismga yangidan jon vaqti bo'ldi

Ji	s(i)m	ga	yan	gi	dan	jon	vaq	ti	bo'l	di
V	-	-	-	V	-	-	-	V	-	-

Bu jism-u jonga jonon vaqti bo'ldi

Bu	jis	mu	jon	ga	jo	non	vaq	ti	bo'l	di
V	-	-	-	V	-	-	-	V	-	-

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sirojiddin Sayyid Atoiy g'azaliga muxammas yozar ekan, mumtoz adabiyotimizda qo'llanilgan barcha xususiyatlarni zamonaviy she'riyatda ham aks ettira olgan. Zotan, mumtoz she'riyat badiiy qimmatini bilan hozirgi kun adabiyoti uchun ham boy manba bo'lib xizmat qiladi. Bugungi davr ijodkorlarning

oʻtmish adabiyotini yaxshi bilishi, undan foydalanib ijodiy namunalar yaratishi – bu mumtoz adabiyot asarlarining abadiy yashashini, keyingi davr ixlosmandlarini ham bahramand etishni taʼminlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Rahmonov N. Oʻzbek adabiyoti tarixi. Oʻquv qoʻllanma.– Toshkent: Sano-standart, 2017. – 556 b.
2. Qarshiyev K. Jamol Kamolning muxammas yaratish mahorati // Oʻzbekiston Milliy axborot agentligi. Elektron jurnal, 2024. №1. – B. 80 - 84.
3. Jabborov N. Jonim Vatan, tanim Vatan, koʻzim Vatan // <https://t.me/nurboyjabborov>.
4. Nazarova N. Sirojiddin Sayyid sheʼriyatida muxammas janrining oʻrni // Til va adabiyot.uz. Ilmiy metodik elektron jurnal. – Toshkent, 2024. 22-son. – B 174-175.
5. <https://n.ziyouz.com/>
6. Сирожиддин С. Асарлар. IV жилд. – Тошкент: Шарқ, 2019. – 607 б.
7. Nazarova N. Sirojiddin Sayyid sheʼriyati badiiyati. Monografiya. – Toshkent, 2026. – 164 b.